

DR. MAYER LÁSZLÓ:

TANZÁNIA GAZDASÁGI ELMARADOTTSÁGÁNAK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

Korunk a nagy forradalmi átalakulások, a kapitalizmus vilárendszerének fokozatos összeszűkülése és a szocializmus világméretű térhódításának időszaka. A kapitalista világgazdaság szerves részét alkotó gyarmatbirodalmak politikai függetlenségük kivívása után elkezdtek gazdasági függetlenségüket, önálló nemzetgazdaságukat is kiépíteni. Ez a feladat rendkívül bonyolult, hosszantartó, nagy erőfeszítést és esetenként kompromisszumot követel. A fejlett tőkés országok, a volt gyarmattartó hatalmak mindent elkövetnek, hogy a neokolonialista politika kifinomultabb módszereit alkalmazva továbbra is gazdasági függőségben tartsák ezeket az országokat. A burzsoá közgazdaságtan képviselőinek döntő többsége — a neokolonialista gazdaságpolitika elméleti alátámasztására különböző elméleteket fejlesztett ki. Természetesen ezek az elméletek már nem olyan nyílt, a fejletlen és fejlett ország közötti nemzetközi munkamegosztás hagyományos formáját egyértelműen magasztaló jellegűek, sok vonatkozásban engedményre kényszerültek. A marxista közgazdaságtudomány is egyre inkább foglalkozik az ún. elmaradott országok gazdasági-társadalmi kérdéseivel, azon őszinte szándékkal vezérelve, hogy segítse ezen országok fejlődését. A szocialista országok közgazdászainak az az előnyük megvan e vonatkozásban, hogy országaik nemrég még maguk is fejletlenek voltak, és viszonylag rövid idő alatt gyors gazdasági növekedést értek el, hibákon és eredményeken keresztül közvetlenül általánosíthatták a gyakorlati tapasztalatokat.

Az ún. „fejlődő” országok alapvető problémája, hogy a legrövidebb időn belül, viszonylag a lehető legkisebb áldozatokkal és politikai megrázkódtatásokkal felszámolják gazdasági elmaradottságukat. De ahhoz, hogy ezt megtehesék, megfelelő gazdaságpolitikát kidolgozassanak, mindenképp előtte a gazdasági elmaradottságuk lényegét, okait kell világosan látniuk. A burzsoá közgazdaságtan osztálykorlátainál — a volt gyarmattartó hatalmak uralkodó osztályaival való alapvető érdekközösség miatt — nem adhat tudományos választ az elmaradottság lényegére, okaira és következképp leküzdésének módjaira sem. Szemléletüket az jellemzi, hogy az elmaradottságot elszakítják a tőkés világgazdaság fejlődési törvényszerűségeitől. Figyelmük kívül hagyják, hogy ez a helyzet úgy alakult ki, hogy a tőkés világgazdaságon belül politikai hatalmi eszközökkel, vagy a gazdasági erők spontán mechanizmusával ezen országokat belekényszerítették egy sajátos nemzetközi munkamegosztásba. E jelenséget megérteni, leküzdésére hatékony gazdaságpolitikát kidolgozni csak marxista módszerrel lehetséges. Ennek a módszernek az a lényege, hogy a gazdasági elmaradottság fogalmát nem úgy

tekinti, mint véletlen, valamilyen fajta késői fejlődési indulást, vagy lemaradást, hanem mint a tőkés világgazdaság fejlődésének egy sajátos termékét.

A világ népessége döntő többsége ezen ún. fejlődő országokban él, problémáik tehát az egész világ fejlődését érintik és a kapitalista világrendszer tartalékaiból egyre inkább a szocialista világrendszer tartalékaivá válnak.

Tanulságos azokat a gazdasági-társadalmi állapotokat áttanulmányozni, amelyek ezekben az elmaradott volt gyarmati országokban léteztek, illetve léteznek, mert ezek az objektív feltételek jelentősen befolyásolják a „nem kapitalista”, illetve később szocialista irányú fejlődésüket. A szocializmus építése általános törvényszerűségei sajátos érvényesülési feltételei éppen ezekről a körülményektől függenek, majd ha ezek az országok is a szocializmus építése útjára lépnek.

Tanzánia éppen egy ilyen ország, amely az 1967-es Arushai Nyilatkozat után a nem kapitalista fejlődés szocialista orientációját választotta. A dolgot Tanzániával foglalkozik két fő oknál fogva. Az első ok az, hogy a fekete Afrikai országok közül Tanzánia egyike azoknak, amely legkövetkezetesebben halad a fejlődés nem kapitalista útján, anti-imperialista politikát folytat, és a szocialista országokkal, így hazánkkal is intenzív kapcsolatok kialakítására törekszik. A másik ok személyi természetű. Két évet tanítottam a Tanzániai egyetemen és így közvetlenül is tapasztaltam azt a hatalmas elmaradottságot és leküzdésének rendkívüli nehézségeit. Tanzánia a korábbi Tanganyika és Zanzibár sziget 1964-es egyesüléséből jött létre, a Tanzánia Egyesült Köztársaság néven. Az ország az afrikai kontinens keleti partján, az Egyenlítőtől 2—300 km-re délre fekszik, területe 937 067 km², lakosainak száma 12 millió. Tanganyika gyarmati időszak politikai történetének főbb állomásai a következők. Az 1886 és 1890-es évek angol—német egyezményei hozták létre a Német Kelet-Afrika és a Zanzibári Brit Protektorátust — felosztva a területet az akkori erőviszonyoknak megfelelően, s ezzel létrehozva a gyarmati területeket. Az első világháború, illetve a németek veresége után Tanganyika angol mandátum, illetve gyámsági terület lett. A függetlenséget hosszas politikai csatározások után 1961-ben nyerte el és indult el a gazdasági függetlenség kivívása, a gazdasági elmaradottság leküzdése útján.

Tanganyika gazdasági elmaradottságának ismérvei és jellemzői feltárásánál, összegyűjtésénél jelentős nehézségekkel kerülünk szembe. Ezek a nehézségek részben olyan természetűek, hogy a gyarmati periódusban a statisztikai felmérés rendkívül elhanyagolt volt és csak becslésekre szorítkozott. A tőkés ültetvényekre, vállalatokra vonatkozó statisztikák rendkívül hiányosak — hiszen itt osztályérdekek fűződtek ahhoz, hogy a nyereségeket, illetve annak külföldre utalását elrejtse. Vannak az elmaradottságnak egészen nyilvánvaló kvantifikálható megnyilvánulásai és ugyanakkor olyanok is, amelyek tekintetében csak becslésekre lehet szorítkozni. A gazdasági elmaradottság ismérvei és okai vizsgálatát igyekszünk, ahol csak lehet a politikai függetlenség elnyerését (1961) közvetlenül megelőző és az azt követő évekre vonatkozóan is elvégezni. Ezzel az a cél, hogy egyrészt minél hosszabb időre vonatkozó adatokkal érzékeltessük a jelenséget, másrészt a politikai függetlenség hatását, vagy éppen annak hiányát, a gazdasági függetlenség elérése szükségességét hangsúlyozzuk. Az adatok szétszórtsága, hiányossága azonban ezt sokszor nem tette lehetővé. A marxi közgazdasági irodalomban az utóbbi években jelentős előrelépés történt a gazdasági el-

maradottság komplex jelensége vizsgálata terén. E munkák közül talán a legjelentősebb, összefoglaló jellegű Szentés Tamás munkája, ezért e dolgot ennek alapján tárgyaljuk az elmaradottságot. Szentés Tamás¹ a fejlődő országok jelen állapotának fő minőségi vonásait és egyben okait vizsgálva — 4 fő vonatkozást különböztet meg:

1. *A külföldi tőkés hatalmaktól való gazdasági függés.*
2. *Külföldi tőke által történő rendszeres jövedelem lecsapolása és a külső kapcsolatokban jelentkező rendszeres jövedelem veszteségek egyéb formái.*
3. *Nyitott jellegű, torz szerkezetű felbomlasztott gazdaság.*
4. *Duális szerkezetű heterogén társadalom.*

Tehát — ezen négy fő vonatkozásban tekintem át Tanganyika, illetve a későbbi Tanzánia gazdasági-társadalmi elmaradottságát.

I. *Külföldi tőkés hatalmaktól való gazdasági függés.* Ez a kérdés további két fő részvonatkozásra bontható: a) közvetlen és b) közvetett gazdasági függésre.

a) *Közvetlen gazdasági függés.* Ennek az a lényege, hogy a gazdasági élet kulcspozíciói külföldiek tulajdonában vannak. Tanganyika gazdaságában a döntő kulcspozíciókat a föld egy részének, bizonyos ásvány (gyémánt, arany) bányák, és a *feldolgozóipari üzemek birtoklása jelentette.*

A külföldi tulajdonban, illetve birtokban levő földek kérdése. Mennyiben jelentheti a föld, jelen esetben a külföldiek (főleg angolok) által birtokolt, elidegenített föld a gazdasági élet kulcspozícióját. A fejletlen országokban — ahol az ipar aránya — sok helyen néhány százalék — így pl. Tanganyikában 3—4%, nyilván a legdöntőbb termelési eszköz a föld. A föld, pontosabban az elidegenített föld kulcsfontossága megnyilvánult abban, hogy az ültetvényeken termelt termékek (szizál, dohány, tea, kávé) nagy szerepet játszottak a profittermelésben (többlettermék), az exportban és gyorsütemű volt a termelés növekedésük. Pl. a szizáltermelés 1948-as 121 000 t-ról 1958-ra 197 000 t-ra nőtt, ami 50%-os évi növekedési rátának felel meg. Egy olyan gazdaságban, amelyben az 1—2%-os emelkedés a jellemző — egy 50%-os emelkedést elérő terméknek nyilván kulcsszerepe volt.

Az elidegenített föld 2,14 mill. acre-t (kb. 1 mill. ha) tett ki² — ami az összes földterület, igaz mindössze 10%-át teszi ki — az összes megműveltnek viszont már 100%-át. Ezek a számok azonban kissé félrevezetők, mert e földek gazdasági fontosságát e százalékos arányok nem fejezik ki. Először is a legjobb minőségű és legcsapadékosabb földeket idegenítették el a Kilimandzsáró—Meru—Usambara hegységek környékén levő magas területen. E kiszájtított földeken levő ültetvények adják Tanganyika mezőgazdasági áru-termelési értékének 350%-át, mezőgazdasági exportjának 450%-át (1958-ban). Ezekben nyilvánul meg leginkább a népgazdaságban betöltött kulcspozíciójuk.

Ásványkincsek. A másik fontos terület, ahol a külföldi tulajdonon keresztül közvetlen gazdasági függés volt az arany- és gyémántbányászat, ko-

1. Szentés Tamás: *Political Economy of Underdevelopment.* Akad. Kiadó, Budapest, 1971. 163. old.

2. *The Economic Development of Tanganyika (IBRD Report 1960).* Dar Es Salaam 1960. 144. old.

rábban az arany, később pedig a gyémánt. A termelési értékmutatók a következők³ (Font-ban):

	1938 a)	1958 b)	1967 b)	1970 c)
Aranytermelés	587 000	854 000	235 000	
Gyémántterm.	4 000	4 400 000	11 145 000	21 300 000
Összesen	591 000	5 254 000	11 380 000	

A fenti táblázatból kiderül, hogy e két nagyértékű ásványkincs termelés rendkívül gyors ütemben növekedett, ezen belül az arany szerepe jelentősen lecsökkent, a gyémánté viszont nőtt. E két termék értéke tette ki az össz bányászati érték kb. 90%-át. Mindkét termék angol, illetve angol-amerikai bányatársaságok tulajdonában volt, azonban a gyémánt bányák részvényeinek 50%-át 1958-ban az akkori tanganyikai kormány megvásárolta.

A feldolgozóipar területén hasonló a helyzet. Az önmagában kis arányú (4%/a az össz GDP-nek) ipari termelésnek 1958-ban 75%-a volt a nagyobb, főleg angol vállalatok tulajdonában.⁴ A fennmaradó 25% döntő többségén az indiai burzsoázia osztozott.

b) Közvetett gazdasági függés, a külkereskedelmi, a pénzügyi és a technikai jellegű függési viszonyokat jelenti.

Külkereskedelmi függés. Mind az export, mind pedig az import oldalon Anglia volt a döntő, mint felvevő, illetve szállító. A függetlenséget megelőző években Tanganyika exportjának 30–40%-a ment Angliába és importjának 30–48%-a jött onnan. Ha azonban a Sterling övezetet mint egészet vesszük, akkor ez Tanganyika exportjából 55–60%-kal, illetve importjából 65–75%-kal részesedik. A függetlennéválás utáni periódusban e tekintetben alig változott a helyzet — főleg az export oldalán. 1967-ben pl. Tanzánia összexportjának 51%-a ment Angliába, illetve a Sterling övezetbe és importjának 31%-a jött onnan.⁵ A két legfontosabb ásványkincs tekintetében azonban az a helyzet, hogy mind a gyémántot, mind az aranyat teljes egészében Angliába szállították.⁶ Tanganyika, illetve a későbbi Tanzánia össz külkereskedelmi forgalma csaknem teljes egészében a fejlett tőkés országokkal bonyolódott le a függetlenség kivívása előtt és utána is, mert pl. 1967-ben a szocialista országok csak 7%-kal részesedtek.⁷ Nem önmagában a Sterling övezet, illetve a fejlett tőkés országok részesedésének a túlnyomó aránya a probléma, hanem ezzel együtt az, hogy ezek az országok szinte kizárólag nyersanyagot vásárolnak és ipari, főleg fogyasztási jellegű cikket adnak el, és így torz gazdasági struktúrát kényszerítenek Tanzániára. Ezen a torz gazdasági struktúrán keresztül a jövedelem lecsapolást, illetve a gazdasági elmaradottságot igyekeznek minél hosszabb időre kiterjeszteni.

3. a) IBRD report 1960. 143. old.

b) Background to the Budget 1968/69. 57. old.

c) Quarterly Economic Review 1971. No. 4.

4. IBRD report 1960. 128. old.

5. Background to the Budget 1968/69. 20. old.

6. The United Republic of Tanzania. Statistical Abstract 1964. 36. old.

7. Background to the Budget 1968/69. 80. old.

A külkereskedelem viszonylati megoszlásával szorosan összefügg a külkereskedelem struktúrájának kérdése. Tanganyikára is jellemző, mint minden elmaradott országra, hogy exportja csaknem teljes egészében nyersanyag, azaz kb. 95⁰/₀ (húskonzervek és az arany kivéve, ami kb. 5⁰/₀), ennek is döntő többségét 3 fő mezőgazdasági termék, a szizál, gyapot, kávé teszi ki, azaz 1960-ban 57,7⁰/₀, 1961-ben 56,6⁰/₀, 1962-ben 57,9⁰/₀, 1963-ban 63,4⁰/₀, 1964-ben 59⁰/₀.⁸

Import oldalon a függés abban nyilvánul meg, hogy ipari termék szükségletének — főleg tartós fogyasztási cikk, tőkejavak — döntő részét külföldről hozza be. A legmeglepőbb azonban, hogy még az élelmiszerek igen jelentős része is importból származik. 1958-ban pl. Tanganyikában 4 termék (cukor, liszt, vaj, tea) 4,5 millió font import volt az értéke — ezeket helyileg is meg lehetett volna termelni. Nem, illetve nem megfelelő mennyiségben termelték ezeket az alapvető fogyasztási cikkeket, mert — aoteleses kormány direkt és indirekt eszközökkel az exporttermékek termelését fokozta, a spontán piaci mechanizmus pedig — éppen a lakosság vásárlóképeségének alacsony voltából eredően — nem volt elég erős ösztönzés erre.

Pénzügyi függés. A pénzkibocsátás és a pénzmozgás, a hitel szabályozása döntő fontosságú egy ország gazdasági életében. Tanganyikában a pénzkibocsátás az angolok kezében volt, akik Uganda, Kenya, Tanganyika együttes területére létesített Kelet-Afrikai Pénzügyi Hivatal (East African Currency Board) nevű szervezetet keresztül, amely még a kormány bankja és általános pénzügypolitikai feladatokat is ellátott. Ez az intézmény még a függetlenség kivívása után is fennmaradt egészen 1966-ig, amikor létrehozták a tanzániai saját központi bankot, saját bankjegyeket bocsátottak ki és a Currency Board pénzeit átváltották tanzán valutára. A pénzügyi függés megnyilvánult abban is, hogy az exportból származó külföldi valuta bevételeket az angol Currency Board-nál kellett elhelyezni, amely Sterling övezeten kívüli fizetésre vonatkozóan devizaellenőrzést gyakorolt. Nemcsak a Központi Bank funkcióját ellátó ún. Kelet-Afrikai Valuta Hivatal volt angol kézben, hanem a kereskedelmi bankok is. 1964-ben az ország területén 59 bank és ügynökség a következőképpen oszlott meg:⁹ Barclays Bank DCO, 27 Standard Bank LTD 14, National and Grindlays Bank 8 — tehát összesen 49 angol érdekeltség. A többiek kisebb arab, indiai és holland bankok voltak.

Igen jellemzően mutatja a pénzügyi függést a tanganyikai kormány fejlesztési költségvetés fő finanszírozási források szerinti megoszlása. Az 50-es években általában a kiadások 21⁰/₀-át belső és ennek megfelelően 79⁰/₀-át külföldi, angol kölcsönök, adományok képezték.¹⁰ Közvetlenül a függetlenné válást megelőző években 1960/61-ben 15⁰/₀-ra, 1961/62-ben 2⁰/₀-ra süllyedt a belföldi finanszírozás aránya és 1962/63-as költségvetési évben is csak 12⁰/₀-ot tett ki. Nem véletlen, hogy a független állam az 1964/67-es 3 éves tervperiódusra is úgy tervezte, hogy a belföldi forrás csak 22⁰/₀-a lesz a központi kormány fejlesztési programhoz szükséges össz. pénzügyi forrásnak.¹¹

Ezek után nem meglepő, hogy közvetlenül a függetlenné válást megelőző 1960-as évig a tanganyikai kormány közép- és hosszúlejáratú adóssága

8. The U. R. T. Statistical Abstract 1964. 35. old.

9. The U. R. T. Statistical Abstract 1964. 105. old.

10. Uo. 110. old.

11. Background to the Budget 1968/69. 80. old.

51,4 mill. fontra halmozódott fel¹² — nagyságrendjét érzékelteti, hogy kb. ennyi az azon év össz export értéke is. Tehát ilyen hatalmas adósság-teherrel kellett indulni a függetlenné vált államnak. A függetlenné válás után is pl.: 1961-től 1965-ig a bruttó tőkeképződésben a külföldi kölcsönök szerepe 1961-ben 43%, 1962-ben 46%, 1963-ban 73%, 1964-ben 60% és 1965-ben 46% volt.¹³

Technikai függés. Ez a függés a lehető legteljesebb volt. Az országban ipar, még kevésbé gyors technikai fejlődést magával hozó nehézipar lényegében nem volt. Mind az iparban, mind a mezőgazdaságban bekövetkezett termelési fejlődés, az angol, illetve a fejlett tőkés országok technikájának pusztá alkalmazásából állott. A technikai függésnek másik, igen fontos megnyilvánulása a külföldi szakemberek nagy aránya. Az angol és egyéb külföldi vállalatoknál, illetve ültetvényeken dolgozó vezető gazdasági és technikai személyzet teljes egészében külföldi volt. A szakember vonatkozású függésnek itt két fő területét említhetnénk meg, az *államigazgatás* és a *mezőgazdasági területeit*. 1955-ben az államigazgatás 4000 felsőbb tisztviselői közül csak 346 fő, azaz 8% volt afrikai¹⁴ (60% angol, 32% indiai), 1961-re ez az aránya 26%-ra nőtt, 1967-re pedig elérte a 73%-ot.¹⁵

A mezőgazdasági szakemberek területén is hasonló volt a helyzet. A mezőgazdasági minisztérium alkalmazásában álló kb. 150 magasabb képzettségű szakember közül 1955/56-ban mindössze 12 fő volt afrikai.¹⁶ 1962-ben a mezőgazdasági ismeretek terjesztésével foglalkozó agrárszakemberek 162 fős csoportjából is csak 65 fő volt afrikai, azaz kb. 40%.

II. KÜLFÖLDI TŐKE RENDSZERES JÖVEDELEMLECSAPOLÁSA, EGYÉB RENDSZERES JÖVEDELEMVESZTESÉGEK

Mind a közvetlen és közvetett gazdasági függésnek az a következménye és a függésben tartásnak az a célja, hogy profitokat, osztalékokat és egyéb nyereségeket, jövedelmeket szivattyúzzanak ki az országból. A külföldi tőkeberuházásnak, tőkés kölcsönöknek igazi célja a profit, illetve minél nagyobb részének az „anyaországba”, illetve a volt anyaországba való átutalása. A külföldi tőkének — működő és kölcsön — van egy nagy hátránya (a fejletlen fogadó ország oldaláról nézve) a belföldi tőkével szemben. A belföldi tőke profitját és kamatját általában belföldön költi el és így a nemzetgazdaság fejlesztéséhez hozzájárul, belső keresletet (termelőeszköz, fogyasztási cikkek iránt) növel. A külföldi tőkénél más a helyzet, kiviszi a haszon döntő részét, a nemzetgazdasági keresletnövelés, belső gazdasági továbbgyűrűző hatás minimális.

A külföldi tulajdonban levő bányák, ültetvények, ipari üzemek, bankok osztalékainak, profitjainak döntő részét Tanganyika esetében is kivitték az

12. Resnyik: Foreign Trade and payments in Tanzania. (Gépelte egyetemi előadás anyaga). 34. old.

13. Uo. 44. old.

14. IBRD. Report. 193. old.

15. Background to the Budget 1968/69. 35. old.

16. H. Ruthenberg: Agricultural Development in Tanganyika. 110. old.

országból. Ennek pontos felmérése rendkívül nehéz, hiszen a tőkések a legkülönbözőbb trükköket alkalmazták és alkalmazzák mind a megtermelt, mind a kivitt profit nagyságának elleplezésére.

A jövedelemkiáramlást tehát *teljes egészében* — és *hosszabb időszakra* vonatkozóan nem lehet nyomon követni, azonban bizonyos részvonatkozásokban, illetve rövidebb időszakra igen.

Az 50-es évekre vonatkozó legfontosabb, amely az össz ásványexport 80—90%-át tette ki a gyémánt — a Világbank jelentése szerint¹⁷ 1957, 1958, 1959-es évekre vonatkozóan a profit 0,77 millió, 2,3 millió, 2,8 millió font volt, ami a termelési érték 33, 58, 55%-át tette ki. Ha le is vonjuk ebből az akkori kb. 10—15%-os rendkívül alacsony adót, akkor is jelentős összegek ezek. Ami a profitrátát illeti, a gyémántkitermelési beruházás könyv szerinti értéke 8 millió font, amelyhez viszonyítva az 1958-as, 1959-es profitok 25, ill. 30%-osak. Az 1960-as évekre vonatkozóan, amikor a termelés az 1958-as év közel kétszeresére emelkedett, a nettó profitot kb. évi 5—6 millió fontra lehet becsülni. Ezt a becslést megerősíti az 1970-re vonatkozó információ¹⁸, amely szerint a nettó profit 6 millió font, ami megoszlott, 70%-a a tanzán államé lett (50% részvény és 20% adó), a fennmaradó 1,8—2 millió font a kiáramló nyereség.

A külföldiek kezében levő föld jövedelem lecsapolás szempontjából főleg a *szizáltermelésben* keletkező profitban jelentkezik. Az 1951—1961-ig terjedő 10 éves periódusban a szizál világpiaci ára átlag 1734 sh volt, ugyanakkor az átlagos önköltség kb. 1000 sh, tehát minden egyes tonna 734 sh nyereséget biztosított. Ha figyelembe vesszük, hogy a fenti időszak alatt átlagosan kb. évi 150 000 tonna volt az export mennyisége, akkor kiszámíthatjuk, hogy kb. az évi profitösszeg 110 millió sh (5,5 mill. Font).

Egy későbbi időszakra (1963/64) vonatkozóan 1 t exportra kész szizálrost önköltsége¹⁹ 1452 sh — a világpiaci ár pedig kb. 2000 sh, tehát a tonnánkénti nyereség 448 sh, a 0,2 mill. tonna körüli exportmennyiséget figyelembevéve közel 90 mill. sh. (4,5 millió Font) össz profit volt.

A szizál jövedelmezőségére vonatkozóan még néhány megjegyzés. A világháború után, főleg az 1950-es évek elején magas profitot hozott, pl. 1951—52 körül a világpiaci ár 2—3-szorosa is volt az átlag önköltségnek. 1964 után azonban a világpiaci ár közel a korábbi felére zuhant és ez az átlagönköltséget nem fedezte. A másik megjegyzés — az utóbbi 15—20 évben a megtermelt nyereségből nem történt jelentős termelésbővítő beruházás, tehát a profit döntő többségét kiutalták az országból.

A további főbb exportcikkeket (gyapot, kávé) nagyrészt afrikaiak termelték, szövetkezetek és indiai kereskedők felvásárolták, a jövedelem és ennek lecsapolása ott keletkezett, amikor az angol és egyéb külföldi importőrök az árveréseken vagy egyébként megvették és azután a vásárló országban eladták. Ezzel a profittal, illetve jövedelemmel, valamint a feldolgozó iparban keletkezett és külföldre vitt jövedelemmel itt nem kívánok foglalkozni, bár ezek is jelentősek, sőt kb. olyan értéket képviselhetnek, mint a szizál és gyémánt jövedelem lecsapolási értéke. Nem kívánok foglalkozni — mert ezt a két export terméket csak szemléltetésre szántam, mint példákat

17. IBRD. Report. 144. old.

18. Quarterly Economic Review, 1971. No. 4.

19. H. Ruthenberg: Smallholder farming and Smallholder development in Tanzania.

— München. 311. old.

és ezeket nem akarom itt szaporítani. A lecsapolt összes jövedelem az érdekes. Sajnos az 50-es évekre vonatkozó jövedelemkiáramlás összesítő adataira nem sikerült rábukkannom, hanem csak az 1961-től 1970-ig terjedő időszakra, mégpedig a nemzetközi fizetési mérleg tételei között.

*A kiutalt profitok, járadékok, osztalékok
milliói shillingben²⁰*

1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
112	162	140	134	192	156	94	96	101

Ezek igen nagy összegek, ha figyelembe vesszük, hogy a fenti időszakok össz export értékének kb. 10—15⁰/₀-át tették ki.

A jövedelemlecsapolás történik a külkereskedelem közvetítésével, ilyenek lehetnek: a) a nem egyenlő munkamennyiségek cseréje (a csere formális egyenlősége mellett), b) világpiaci árak nyílt megsértése, c) a cserearányok romlása (terms of trade) útján.

Az első kettővel — adatok hiányában — itt nem tudok foglalkozni.

Cserearányok (terms of trade) romlása. A cserearányok (export, import árák arányai) a tőkés világgazdaságban sokszor változtak és változnak. A gazdasági ciklusnak megfelelően pl. válság idején a nyersanyag világpiaci árai gyorsabban esnek, mint a késztermékeké, a nyersanyagexportőr ország helyzete gyorsabban rosszabbodik. A ciklus fellendülő szakaszában viszont megfordítva — nyersanyagok árai gyorsabban emelkednek és így helyzete gyorsabban javul.

A II. világháború utáni időszakban azonban ezen kunjunkturális cserearányváltozások mellett létezik egy hosszabb távú, tartós tendencia, a cserearányok romlása. A mezőgazdasági, ill. nyerstermékek világpiaci árai (olaj, nemesfémek kivételével) lassabban emelkednek (sőt sokszor süllyednek), míg az ipari késztermékek, főleg gépi berendezések árai lényegesen gyorsabban. Mik ennek az általános okai és milyen mértékű ez Tanzánia gazdaságában? Általános okok: természetes nyersanyag helyettesítése műanyaggal (gyapot és szizál esetén) a fejlett tőkés országok rugalmatlan kereslete élelmiszerek iránt (kávé, gabonák, zsirok, olajok) túlkínálatot előidéző konkuráló nyersanyagtermelők stb. Tanzániát ez a romló cserearány tendencia súlyosan érinti, romlott mind a függetlenséget közvetlenül megelőző években és az azt követő években egyaránt. 1954-et alapul véve, 1960-ban a terms of trade 90⁰/₀²¹ és ha 1960-at vesszük alapul, akkor 1967-ben 82⁰/₀ volt.²² A függetlenséget követő években valamivel gyorsabb tehát ez a romlás. Ha már most a két periódust együtt vesszük és 1954-hez viszonyítjuk, akkor 1967-re a cserearány 73⁰/₀-ra csökkent. Ez azt jelenti, hogy Tanzánia export termékei átlagegységének vásárlóereje 1967-ben csak 73⁰/₀-át képviseli az 1954. évinek. Egyre több nyersanyagot kell exportálnia import termékekért. Hogy milyen nagy abszolút veszteségekről van itt szó, azt jól

20. Resnik, Foreign trade... 35. old. Backgr: to. Budget 1968/69. 28. old., Backgr. to. Budget 1970/71. 24. old.

21. The U. R. T. Statistical Abstract 1964. 46. old.

22. Backgr. to. Budget 1968/69. 18. old.

szemlélteti a következő: „Az 1963-as évhez viszonyított cserearányeltolódásból fakadó veszteség több mint 450 millió shillinget (22,5 mill. font) tett ki 1967-ben, ami kétszer nagyobb, mint a kormány által kapott tőkeadományok és segélykölcsonök”.²³

Nem véletlen tehát, hogy a fejlődő országok jelszava „Trade not aid”, kereskedelmet — méltányos kereskedelmi árakkal és nem segílyt.

A romló cserearány tulajdonképpen jövedelemlecsapolás, elszivattyúzás a fejlett országokba. Hiszen pl. miközben drasztikusan felére csökkent a szizál világsi árá, a szizálból előállított termékek ára nemcsak hogy nem csökkent, hanem emelkedett, nyilván ez hatalmas profitnövekedést jelentett a szizálfeldolgozó monopóliumoknak.

Egy további jövedelemlecsapolásnak lehet tekinteni az ún. „hozzáadott érték veszteséget” (added value loss), ami véleményem szerint messze felülmúlja az összes többi jövedelemveszteséget.

Az ipar hiánya, ill. csaknem teljes hiánya abban realizálódik, hogy a nyersanyag késztermékké való feldolgozása során hozzáadódó érték elvész a nyersanyag exportáló ország számára és ez átszivattyúződik a feldolgozóiparral rendelkező országba. A „hozzáadott érték” veszteséget kétféle vonatkozásban lehetne számítani, az összes exportált nyersanyagok, vagy pedig azon nyersanyagok mennyiségére vonatkozóan, amit és amennyit később feldolgozott formában importálnak. Mindkettőnek megvan a létjogosultsága, de talán, ez utóbbi a reálisabb. Nem tudok Tanzánia egész gazdaságára vonatkozó összefoglaló pontos adatot kimutatni, azonban egy példával lehetne érzékeltetni a nagyságrendet. Az 1960-as években átlagosan 1 kg nyersgyapot világsi árá 4,2 sh volt, ugyanakkor ezen időszak gyapot késztermék importjának 1 kg-ra eső értéke kb. 50 sh. A hozzáadott érték közel 36 sh/kg, amely nyilván a külföldi kereskedők, szállítók, feldolgozók jövedelmét képezte. Ha ezt a nyersanyagmennyiséget belföldön dolgozták volna fel, akkor ez a hozzáadott érték belföldi gazdasági fejlődést szolgált volna. Ha már most azt is számba vesszük, hogy 1960—1964 között átlag 50 mill. négyzet-yard gyapot-textiliát hoztak be, ami kb. 10 mill. kg-ot képvisel — akkor kiderül, hogy kb. 360 millió sh hozzáadott értékveszteség volt csak ezen az egy terméken. A szizál, a kávé, a nyersbőr, dohány, mint főbb cikkeknel lehetne még hasonló számítás elvégezni, nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy összesen kb. 0,7—1 md. sh. az az összeg, amit így kiszivattyúznak az országból.

III. A TERMELŐERŐK ALACSONY FEJLETTSÉGI SZINTJE, NYITOTT JELLEGŰ, TORZ SZERKEZETŰ, FELBOMLASZTOTT GAZDASÁG

A termelőerők fejlettségének egyik legáltalánosabban elfogadott mutatója az egy főre jutó késztermék, vagy nemzeti jövedelem. Tanganyikában 1957-ben, mint ahogy a Világsbank egyik jelentése megállapítja²⁴, az egy főre jutó évi jövedelem legalacsonyabbak között van a világon, India és Pakisztánnal egy szinten, kb. 45—48 dollár. A gazdasági növekedés a függetlenné válás után valamelyest meggyorsult, azonban 1967-ben még mindig csak 62

23. Backgr. to. Budget. 1968/69. 20. old.

24. IBRD. Report. 14. old.

dollár/fő volt az egy főre eső nemzeti jövedelem. Egy másik eléggé általános mutatója a termelőerők fejlettségének, vagy fejletlenségének az ipar aránya a társadalmi összterméken — ez Tanganyikában 1958-ban mindössze 4⁰/₀ volt. A mezőgazdaság alacsony fejlettségi szintjét mutatja többek között, hogy 1960-ban mindössze 60 000 ekét használtak, ami az össz gazdaságok 2⁰/₀-át jelenti, a döntő energiaforrás az emberi munkaerő. Az 1967—68-as években 8—900 ekét hoztak forgalomba, úgy hogy durva becslés szerint 1970-ben kb. a gazdaságok 4⁰/₀-ában van eke.

Nyitott jellegű gazdaság. Tanzánia gazdasága nyitott jellegű, azaz a külkereskedelemnek — exportnak, importnak — nagy az aránya. Ha az export értékét a bruttó nemzeti termék értékéhez viszonyítjuk, akkor 1962—1967 évek között átlagban kb. 20—25⁰/₀, ez azonban kissé félrevezető, ti. a naturálgazdálkodás becsült értéke és a nem-termelő szektorok felduzzasztott értéke egyaránt benne van a bruttó nemzeti termék fogalmában. Ha azonban csak a mezőgazdasági árutermelés és ipar értékeihez viszonyítjuk az export értékét, akkor már lényegesen más a helyzet, azaz kb. 75—80⁰/₀-a exportra megy. Hasonló a helyzet az importnál is, sőt annak ellenére, hogy jelentős mezőgazdasági élelmiszereket exportál — olajok, húskészítmény, tea, kávé — igen jelentős volt az élelmiszer importja búza, rizs, húsok stb. bár ezek az utóbbi években (1967 után) jelentősen csökkentek.

Torz szerkezetű felbomlasztott gazdaság. A kapitalizmus történelmi küldetése a termelőerők kifejlesztése mellett a prekapitalista termelési viszonyok eltörlése. A volt gyarmati területeken azonban sokszor éppen az ősi formák konzerválása valósul meg, mert itt a kapitalizmus külső kényszer erejével hatol be a gazdaságba és nem a belső erők spontán fejlődésének eredménye. Ezek a modern tőkés üzemek Tanzániában is elszigetelt „enclave”-ok maradtak, ráépültek a környező naturálgazdálkodásra, honzerválva azt. Ezek főleg a nagy európai ültetvények, szizál, kávé, tea — amelyek a mezőgazdasági árutermelés közel 35⁰/₀-át, a mezőgazdasági export 45⁰/₀-át (1958-ban). Az ültetvények rendkívül alacsony munkabéreivel (állandó munkaerőhiányról panaszkodtak és kényszermunkát kellett alkalmazni) arra kényszerítették, hogy a naturálgazdálkodást vagy maga a bér munkás, vagy inkább a családja továbbra is folytassa, tehát csak részben bomlasztották fel. Másfelől idegen test maradtak az ország gazdaságában, mert nyersanyagot termeltek külföldi feldolgozás számára. Az 1950-es években az össz mezőgazdasági termelési érték közel 60⁰/₀-a, az 1960-asban pedig 40—50⁰/₀-a nem került be az áruforgalomba, nem alkotott piaci viszonyokat.

IV. DUÁLIS SZERKEZETŰ, HETEROGÉN TÁRSADALOM

A termelési mód felbomlasztott és torz jellegének megfeleltek a társadalmi viszonyok is. Szoros összefüggésben a naturálgazdálkodással, a törzsi, ősi közösségi viszonyok is fennmaradtak, hiszen az országban kb. 120 nyelv-járásban és szokásaikban is eléggé eltérő törzs létezik.

A tanzán társadalom osztályszerkezete is igen fejletlen és ez nyilvánul mindenekelőtt a bér munkások alacsony számában (0,3 millió — az 1960-as év — össz felnőtt lakosság kb. 4—5⁰/₀-a), ennek összetételében (me-

zőgazdasági foglalkozásúak nagy része, 40—50%-a naturálgazdálkodást folytat — akiknek szinte nincs pénzjövedelme, a fennmaradó kisárutermelők jövedelmét viszont a mezőgazdasági termékek rendkívül nyomott ára nagyon alacsonyra szorítja. Ezekhez a jövedelmekhez képest a bérmunkások (a felnőtt lakosság 4—5%) vékony rétege, szinte kiváltságos helyzetűnek tűnik.

A tőkés osztályra vonatkozó adatokat, mind a számukat, összetételüket — elég nehéz találni és csak hozzávetőleges becslésekre lehet szorítkozni. 1950-től 1963-ig állnak rendelkezésre a bejegyzett társaságok száma és bizonyos összetétele e szerint átlag 1200 helyi magán és 500 külföldi társaság volt az országban.²⁵ A helyi magántársaság, mint tőkés vállalati forma, fogalma nem egészen világos — a statisztikákból ugyanis nem derül ki — ti. az indiai tőkések minek számítanak. A helyi afrikai, iparral foglalkozó tőkések száma az ötvenes években jelentéktelen, tehát nagyon valószínű, hogy a fenti 1200 körüli társaság csaknem kizárólag indiaiakból áll. Lényegében tehát helyi nagyburzsoázia nem létezett — ezek külföldiek, főleg angolok voltak közép- és kisburzsoázia ipar és főleg a kereskedelem terén, ennek 80—90%-a indiai és csak a fennmaradó rész afrikai.

Alapvetően tehát a törzsi társadalom jelentős fennmaradásában, a proletariátus kis számában és agrár jellegében, a külföldi tőkések jelenlétében lehetne összefoglalni a társadalom duális szerkezetét és felbomlott jellegét.

Összefoglalva

A gazdasági elmaradottság tényezői és okai — amelyeket a tudatos gyarmati politika és a világkapitalizmus spontán piaci erői együttesen alakítottak ki — a gazdasági fejlődés forrását képező terméktöbbletet részben kiszivattyúzták — és szivattyúzzák az országból, illetve magának a termék-többletnek a termelését korlátozzák.

E gazdasági elmaradottságot felszámolni csak tudatos gazdaságpolitikával lehet és olyan világhelyzetben, amelyben a szocialista világrendszer gazdasági-politikai-katonai erejének növekedése ezt lehetővé is teszi.

Tanzánia elindult ezen a rendkívül nehéz és hosszú úton, tapasztalatai, sikerei és hibái tanulságul szolgálnak, igazolják és gazdagítják a marxizmus—leninizmus elméletét.

25. The U. R. T. Statistical Abstract 1964. 91. old.